

ภูมิปัญญาสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้เนื่อง ในประเพณี พิธีกรรมของชาวลาวโซ่ง¹

อาจารย์ เจนยุทธ ล่อใจ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

จากโครงการวิจัยเรื่อง “การศึกษาแบบองค์รวมของการปรับตัวในบริบทใหญ่ที่แตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลางของประเทศไทย” ก่อให้เกิดความสนใจ และประเด็นคำถามในการศึกษาถึงภูมิปัญญา และการปรับตัวอยู่ร่วมในสังคมไทยของชาวลาวโซ่งหรือชาวไทดำ อันเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวกลุ่มหนึ่งที่ยังคงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของตนไว้ได้อย่างเหนียวแน่น หากแต่การต้องดำรงชีวิตอยู่ในบริบท และระบบนิเวศใหม่ สภาพที่ต่างต่างนั้นส่งผลกระทบหรือไม่ และอย่างไรต่อรูปแบบ และการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ บทความนี้เป็นความพยายามเริ่มต้นในการศึกษาทำความเข้าใจวิถีชีวิตและการเป็นอยู่ของชาวลาวโซ่งผ่านมิติของงานศิลปหัตถกรรมที่ชาวลาวโซ่งได้สร้างสรรค์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมตามงานประเพณีต่างๆ ทั้งจากรากฐานนิเวศวัฒนธรรมดั้งเดิม และจากกลุ่มชาวลาวโซ่งที่ตั้งถิ่นฐานในจังหวัดเพชรบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร ซึ่งเป็นพื้นที่ชุมชนของชาวลาวโซ่งในลุ่มน้ำภาคกลาง ความเชื่อ และความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของกลุ่มชาวลาวโซ่งในพื้นที่ที่ได้ทำการศึกษา นั้น ทำให้พบเห็นลักษณะรูปแบบวิถีชีวิตการเป็นอยู่ และรับรู้ได้ถึงการรักษาไว้ซึ่งประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ที่ยังคงความดั้งเดิมอย่างชัดเจน แม้รูปแบบการปฏิบัติ ตลอดจนรูปแบบลักษณะของศิลปหัตถกรรม ข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ อาจมีการปรับเปลี่ยนไปบ้างก็ตาม

คำสำคัญ: เครื่องใช้ / ศิลปหัตถกรรม / ประเพณี / ความเชื่อ / ลาวโซ่ง

หมายเหตุ: บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงการวิจัย “การศึกษาแบบองค์รวมของการปรับตัวในบริบทใหญ่ที่แตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลางของประเทศไทย” ทุนอุดหนุนวิจัยศาสตราจารย์วิจัยดีเด่น ปี 2552 จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (มก.)

ลาวโซ่งคือใคร

“ลาวโซ่ง” หรือเดิมชื่อที่เรียกตนเองว่า “ไทดำ” หรือ “ผู้ไทดำ” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวซึ่งแต่เดิมมีถิ่นฐานอยู่ที่เมืองแก่ง แคว้นสิบสองจุไทย หรือเมืองเดียนเบียนฟูในตอนเหนือของประเทศเวียดนามปัจจุบัน สืบย้อนไปเมื่อกาลก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้ามายึดครองเวียดนาม ดินแดนส่วนนี้ ซึ่งสยามยังคงถือเอาเป็นพื้นที่ภายใต้พระราชอำนาจเพราะขึ้นตรงต่อเมืองหลวงพระบาง ซึ่งเป็นเมืองประเทศราชก่อนที่จะมีการเคลื่อนย้ายมาตั้งหลักปักฐานสร้างภูมิลำเนาใหม่ในแผ่นดินไทย ตามความตอนหนึ่งว่า

“พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับบอกจากเจ้านครหลวงพระบางว่า พวกเมืองสิบสองจุไทยแข็งเมืองกระด้างกระเดื่องต่อเมืองหลวงพระบางไม่เหมือนแต่ก่อน ขอกองทัพกรุงเทพฯ ยกลงมาสมทบกับกองทัพหลวงพระบางขึ้นไปปราบปราม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาภัยยกกองทัพขึ้นมา เมื่อถึงเมืองแก่งจัดการเรียบร้อยแล้ว ได้กวาดเอาครัวเมืองแก่งและสิบสองจุไทย ซึ่งเป็นไทดำลงมากรุงเทพฯ เป็นอันมาก... ให้ไทดำเหล่านั้นไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ ณ เมืองเพชรบุรีจนได้ชื่อว่าลาวโซ่ง... พวกลาวหัวพันห้าทั้งหกและเมืองพวนเป็นสองฝ่ายฟ้า คือว่าขึ้นกับลาวและญวน เมืองสิบสองจุไทย และสิบสองปันนาเรียกว่า 3 ฝ่ายฟ้า ขึ้นอยู่กับลาว ญวน และจีน เมืองเหล่านี้เป็นเมืองไทยพระราชอาณาเขตทั้งสิ้น”²

เหตุนี้กลุ่มคนไทดำจึงได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกับคนไทยในสยามประเทศและสืบทอดชนบทประเพณี และวิถีอย่างชาวไทดำ จนเป็นที่รู้จักและเรียกชาวไท-ลาวกลุ่มนี้กันโดยทั่วไปว่า “ลาวโซ่ง” จากลักษณะเฉพาะที่ต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวกลุ่มอื่นๆ ตรงที่นิยมแต่งกายด้วยเสื้อผ้าย้อมสีครามเข้มจนแลดูเทียบเคียงสีดำ เป็นที่มาของคำว่า “โซ่ง” ที่เพี้ยนมาจากคำว่า “ช่วง” “ส้วง” หรือ “ทรง” ที่แปลว่า “กางเกง” ทำให้มีการเรียกกลุ่มลาวโซ่งว่า “ลาวทรงดำ” หรือ “ไทยทรงดำ” จากการแต่งกายสีเข้มดำนั่นเอง ลักษณะการแต่งกายตามแบบแผนดั้งเดิมของชาวลาวโซ่งปัจจุบันนี้ยังสามารถพบเห็นได้ โดยเฉพาะชุมชนของชาวลาวโซ่งในแถบจังหวัดลุ่มน้ำภาคกลางอย่างจังหวัดเพชรบุรี หากแต่คำว่า “ลาวโซ่ง” “ลาวซ่ง” หรือ “โซ่ง” นั้นเป็นคำเรียก “ผู้ไทดำ” ที่อพยพมาอยู่ในประเทศไทยด้วยเป็นกลุ่มชนที่เคลื่อนย้ายผ่านทางสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมาสู่แผ่นดินไทย หากจะเรียกได้ว่าเป็น “ไทยทรงดำ” หรือ “ไทยโซ่ง” ก็ได้เป็นที่เข้าใจถึงกลุ่มชนเดียวกัน

ภาพที่ 1: ภาพเส้นทางการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของชาวโชน
เชื้อเพื่อภาพ: ศูนย์ข้อมูล และสำนักพิมพ์อุซาคเนย์

ภาพที่ 2: ภาพหลักฐานที่ตั้งชาวไทดำ เติยนเบียนฟู แคว้นสิบสองจุไท
 เอื้อเฟื้อภาพ: รศ. ดร. วีระ อินพันทัง

ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมของชาวลาวโซ่ง

ภูมิประเทศของแคว้นสิบสองจุไทยที่เป็นภูมิลำเนาของชาวไทดำนั้น มีลักษณะเป็น ภูมิประเทศที่มีเทือกเขาสลับซับซ้อนและมีที่ราบระหว่างหุบเขา ซึ่งมีลำน้ำไหลผ่านเพื่อเชื่อมต่อ วิธีชีวิตแบบเกษตรกรรม ทำนา คล้ายคลึงกับรูปแบบวิถีชีวิตของชาวไทยที่ประกอบการเกษตร ทำสวน ไร่ นา สัมพันธ์กับธรรมชาติ ต่างกันตรงที่ภูมิประเทศของไทยนั้นเป็นที่ราบ เสียเป็นส่วนใหญ่ ด้วยความที่กิจวัตร และการดำรงชีวิตผูกติดยึดโยงใกล้ชิดกับธรรมชาตินี้เอง ทำให้ชาวลาวโซ่งนับถือหรือมีความเชื่อเรื่อง “ผี” และ “ขวัญ” มาแต่ดั้งเดิมโดยเฉพาะ “แถน” หรือ “ผีฟ้า” ที่เปรียบได้กับเทวดาของชาวโซ่ง ซึ่งสามารถดลบันดาลให้เกิดเรื่องราวร้ายดีได้ นอกจากแถน หรือผีฟ้าแล้วความเชื่อชาวลาวโซ่งยังเชื่อในผีที่มีความสำคัญใกล้ชิดกับตน คือ “ผีบรรพบุรุษ” ซึ่งเรียกว่า “ผีเฮือน” หรือ “ผีเรือน” คือ ผีของปู่-ย่า-ตา-ยายที่ถึงแก่กรรม และทำการอัญเชิญมาอยู่บนเรือนในส่วนที่เรียกว่า “กะล่อห้อง” หรือ “ห้องผี” หากแต่ผู้ใดที่ เสียชีวิตไปอย่างไม่ปกติ คือ ตายโหง ก็จะมีการละเว้นที่จะอัญเชิญมาอยู่บนเรือน โดยเรือน ของชาวโซ่งจะมีห้องที่จัดสรรพื้นที่ไว้ว่างไว้มุมหนึ่งของบ้าน เป็นพื้นที่ที่มีฝาผนังห้องและทางเข้า ออกเพื่อการประกอบพิธีเซ่นไหว้ขอมาต่างๆ กับผีเรือน และนอกจากความเชื่อเรื่องผีฟ้า หรือ แถนและผีเรือนแล้ว ชาวลาวโซ่งยังนับถือผีบ้านผีเมืองว่าคอยปกป้องรักษาคุ้มครองบ้านเมือง ให้ร่มเย็นอีกด้วย ดังสะท้อนให้เห็นอยู่ในปกรณัมที่เล่าสืบต่อกันมา ความว่า

“...เมื่อคนทั้งสาม คือ ปู่ลางเซิง ชุนเด็ก และชุนคาน ขึ้นไปถึงเมืองสวรรค์พระยาแถน คือ เทพเจ้าองค์ใหญ่ ก็กรุณาให้ที่อยู่อย่างสบาย แต่พวกนี้ไม่เคยอยู่บนสวรรค์ ก็ไม่รู้ว่า จะทำอะไร จะเหาะเหินเหมือนพวกเทวดา เขาก็ทำไม่ได้ แทนที่จะมีความสุขก็กลับเบื่อหน่าย พากันไปเฝ้าพระยาแถน ทูลว่า “ขอยื่นอยู่เมืองบนบ่แคว้นแล่นเมืองฟ้าเป็น” ขออนุญาตกลับ ลงไปอยู่เมืองมนุษย์อย่างเดิม พระยาแถนก็อนุญาตให้กลับ...”³ เป็นต้น

นอกเหนือ จากความเชื่อในเรื่องของผี ชาวลาวโซ่งยังมีการยึดถือในเรื่องของ ลำดับชั้นทางสังคม (Social hierarchy) มาแต่ดั้งเดิม โดยแบ่งคนออกเป็น “ผู้ท้าว” และ “ผู้น้อย” เชื่อมโยงกับความเชื่อในเรื่องของผีของชาวลาวโซ่งซึ่งยังแบ่งได้เป็น “ผีผู้ท้าว” หรือ “ผีผู้ต่ำ” และ “ผีผู้น้อย” อีกด้วย หากจะมองในภาพกว้างอีกสักหน่อยลำดับชั้นทางสังคมและความสำคัญก็ยังคงแฝงอยู่ในความสำคัญเรื่องผีของชาวโซ่งจากที่กล่าวมา คือ นอกเหนือจากผี ผู้น้อย และผีผู้ท้าวแล้ว ลำดับความสัมพันธ์กับ “ผีเฮือน” คือ “ผีบรรพบุรุษ” กับผีบ้านผีเมือง ไปจนถึงผีฟ้า (เทวดา) และแถนก็ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ และความสำคัญในเรื่องลำดับ ชั้นทางสังคมนี้ได้อย่างชัดเจน

ระบบชนชั้นในสังคมไทดำเป็นกลไกช่วยให้ผู้คนอยู่ร่วมกันโดยสันติ ยอมรับบทบาทและสถานภาพซึ่งกันและกัน ความจริงแล้วระบบชนชั้นในสังคมไทดำนั้นคลายความเข้มข้นลงตั้งแต่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในฐานะเชลยสงคราม และระบบชนชั้นในสังคมไทดำได้หมดไปอย่างเป็นการนานมาแล้ว นับตั้งแต่การเลิกระบบไพร่ในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ร่องรอยความต่ำสูงยังดำรงอยู่ต่อมา เป็นต้นว่าผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากตระกูลท้าว “ล่อคำ” ยังได้รับการยอมรับนับถือจากสังคม ต้องทำพิธีปาดตงทุกรอบ 5 วันต่อครั้ง ขณะที่ชนชั้นผู้น้อยทำพิธีนี้ 10 วันต่อครั้ง ลักษณะเฉพาะของชาวไทดำอีกประการหนึ่งคือความเป็นสังคมเครือญาติอันแน่นแฟ้นให้ความสำคัญกับการสืบเชื้อสายทางฝ่ายพ่อ และถือลำดับอาวุโสเป็นสิ่งสำคัญ³

จากระบบความเชื่อดั้งเดิมที่เข้มแข็งของชาวลาวโซ่งได้ผ่อนคลายลงไปตามกาลเวลาและบริบทของถิ่นที่ตั้ง กล่าวคือเมื่อชาวลาวโซ่งได้เคลื่อนย้ายมาอยู่ที่เมืองเพชรบุรี ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบลูกฟูก มีลำน้ำเพชรบุรีไหลผ่านมาหล่อเลี้ยง ก่อนจะเคลื่อนย้ายขยายตัวไปก่อตั้งชุมชนในจังหวัดต่างๆ ในแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางของไทย แม้บริบทนิเวศวัฒนธรรมโดยรอบจะเปลี่ยนไปเช่นใดเราก็คงพบเห็นและรับรู้ได้ถึงระบบความเชื่อและการปฏิบัติของชาวลาวโซ่งที่ยังคงสืบสานผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ยังผลให้เราเข้าใจได้ถึงความสำคัญในโลกทัศน์ของชาวลาวโซ่งที่ยังให้ความสำคัญในลำดับชั้นทางสังคมและความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างโลกนี้ และผู้ที่ล่วงลับ ความเชื่อหลักในเรื่องผีและการเคารพนับถือลำดับชั้นต่างๆ นี้เองที่ก่อให้เกิดชนบะประเพณี และระเบียบปฏิบัติต่างๆ ของชาวลาวโซ่งที่สอดคล้องกันกับวิถีชีวิตกิจกรรมตลอดจนหลักการประเพณีติดตนและการอยู่ร่วมกัน ส่งผลต่อปัจจุบัน และการดำรงชีวิต

ความเป็นผู้คนในสังคมเกษตรกรรม ยังผลให้การประกอบประเพณีพิธีกรรมของไทดำสัมพันธ์กับช่วงเวลาแห่งการเพาะปลูก สำหรับพิธีปาดตง เสนเรือน เสนบ้าน ฯลฯ นั้นสืบเนื่องมาจากการนับถือผีเป็นสรณะ ส่วนประเพณีสงกรานต์ ทำบุญสารท ทำบุญจลิน ฯลฯ คือประเพณีแบบอย่างชาวพุทธที่รับอิทธิพลมาจากคนไทย ประเพณีพิธีกรรมของไทดำจึงเป็นการสานคติชนแบบผีและพุทธเข้าด้วยกัน แม้แต่ในพิธีกรรมเดียวกันก็อาจเห็นสายธารความเชื่อทั้งสองกระแสไหลมาบรรจบกันได้⁴

จากเนื้อหาที่ได้ยกมาข้างต้นทำให้เรารับรู้ และเข้าใจได้ว่าปัจจุบันนี้มีการผสมผสานระหว่างกรอบประเพณีของชาวลาวโซ่งและคติความเชื่อทางพุทธศาสนาของสังคมไทยบนพื้นฐานนิเวศวัฒนธรรมของสังคมเกษตร ซึ่งจะขอกล่าวถึงประเพณีที่ผูกสัมพันธ์กับระบบความเชื่อในเรื่อง “ผี” ที่เป็นรากฐานดั้งเดิมของชาวลาวโซ่ง สะท้อนออกมาในพิธีกรรมกับการสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้ ทั้งเพื่อรองรับการใช้สอยและเพื่อรองรับตามความเชื่อต่างๆ

ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผี

ประเพณีและพิธีกรรมของชาวลาวโซ่งนั้นมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย โดยอาจจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ “ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต” และ “ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการละเล่น” โดยในการศึกษาครั้งนี้ได้ให้ความสำคัญกับรูปแบบของประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตเป็นหลัก โดยมองถึงความสัมพันธ์ของรูปแบบประเพณีพิธีกรรมกับการสืบสานสร้างสรรค์รูปทรงของเครื่องมือเครื่องใช้

ในส่วนของประเพณีการละเล่นที่ผูกสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องผีที่เห็นจะมีได้ชัดก็คือ “ประเพณีลงขวง” หรือ “ลงขวงแอ่วสาว” ที่เป็นช่วงเวลาที่ว่างเว้นจากการทำนาในช่วงเดือน 5 ของกลุ่มชาวลาวโซ่ง “ขวง” หมายถึง ลานนัดพบของคนหนุ่มสาว ซึ่งจะมีแคร่ตั้งไว้อยู่บริเวณใต้ถุนบ้านเพื่อให้สาวชาวโซ่งมานั่งรวมตัวกันในตอนเย็นเมื่อว่างจากการงานอื่นๆ แล้วเพื่อมาช่วยกันทำงานฝีมือต่างๆ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วจะเป็นงานฝีมือที่เกี่ยวกับงานผ้าเสียเป็นส่วนใหญ่ เช่น กรอผ้า ปั่นผ้าเย็บปักถักร้อย เป็นต้น เนื่องจากฝ่ายหญิงชาวลาวโซ่งมักจะยังคงทำเครื่องแต่งกายใช้กันเองอยู่ ส่วนหนุ่มๆ ในหมู่บ้านเดียวกันหรืออาจรวมกันมาจากหมู่บ้านอื่นก็จะเดินเที่ยวตามขวงต่างๆ เพื่อเข้าไปทำความรู้จักและนัดสนทนากันกับสาวชาวโซ่งบนเรือนตามความยินยอมพร้อมใจเมื่อขวงเลิกแล้ว ประเพณีลงขวงนี้ไม่ได้มีอะไรเกินเลย เมื่อพูดคุยกันเสร็จก็จะแยกย้ายเพื่อเป็นการทำความรู้จักกันระหว่างหนุ่มสาว เนื่องจากชาวลาวโซ่งนั้นยึดถือในเรื่องกระทำผิดผี อันเป็นกุศโลบายในการควบคุมความประพฤติของสังคม ดังจะเห็นแฝงอยู่ในประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ของชาวลาวโซ่งเองอีกนัยหนึ่งประเพณีลงขวงนี้มีเพื่อการก่อให้เกิดการผลิตรูปของเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ยามว่างจากกิจกรรมหลัก นับเป็นความชาญฉลาดในการจัดการการอยู่ร่วมกันในชุมชนให้เกิดผลดี ทั้งความสามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูล การให้เกียรติและเคารพซึ่งกัน รวมถึงการได้มาซึ่งผลผลิตตลอดจนผลิตภัณฑ์ เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ

ในส่วนของประเพณี และพิธีกรรมของชาวลาวโซ่งที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตนั้นมีตั้งแต่ช่วงแรกเกิดซึ่งรายละเอียดใจความของแต่ละพิธีกรรมนั้นจะกล่าวเชื่อมโยงสัมพันธ์กับเนื้อหาของการสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้ในส่วนหนึ่งของบทความ แต่โดยเบื้องต้นอาจมองความสัมพันธ์ระหว่างประเพณีพิธีกรรมตามช่วงวิถีชีวิตได้เป็นเนื้อหาหลักดังนี้

- **ประเพณีการเกิด:** ก่อนคลอดมีการเซ่นไหว้ผีเรือนเรียกว่า “วานขวัญผีเรือน” กระทำโดยหมอขวัญเป็นผู้ทำพิธี ภายหลังการคลอดผู้เป็นแม่จะอยู่ไฟเป็นระยะเวลา 1 เดือน เรียกว่า “อยู่กำไฟ” ในระยะ 3 วันแรกที่นั่งอยู่หน้าเตาตลอดจะเรียกว่า “อยู่กำไฟ” หลังจากออกกำไฟจะทำการเซ่นขวัญให้ดูแลเด็กที่เกิดใหม่ โดยการจัดเตรียมสิ่งต่างๆ ใส่ “พานขวัญ” (ล่ำรับ) เพื่อทำพิธีสู่ขวัญ

ประเพณีบวช: ประเพณีการบวชของชาวโซ่งนี้เกิดขึ้นภายหลังจากการที่ได้รับเอาวัฒนธรรม และคติทางพุทธศาสนาเข้ามาผสมผสานเกิดเป็นประเพณีที่สำคัญ พิธีกรรมต่างๆ จึงไม่ต่างกับทางพุทธศาสนามากนัก เว้นแต่เพียงการบอกกล่าวกับผีเรือนในกะล่อห้อง แสดงถึงความเชื่อเรื่องผีของชาวโซ่ง และการเคารพต่อบรรพบุรุษ

ประเพณีงานแต่ง: หรือเรียก “พิธีแต่งงาน กินดองใหญ่” มี 4 ขั้นตอนหลัก “ส่อง” คือ ขั้นตอนการหมั้นมีการจัด “ขันหมะ” หรือขันหมากแบบขบวนขันหมากอย่างไทยเพื่อมาสู่ขอ “สู่” คือ การที่ฝ่ายชายไปเยี่ยมเยียนหญิงที่หมั้นหมายไว้เป็นระยะ “ส่ง” คือ การส่งตัวเจ้าสาว ในพิธีแต่งงาน และ “สา” คือ ช่วงเวลาที่เจ้าบ่าวรับใช้ครอบครัวเจ้าสาว ขั้นตอนนี้จะมีหรือไม่ ก็ตามแต่ตกลงกัน

ประเพณีขึ้นบ้านใหม่: หรือขึ้น “เฮือนใหม่” นิยมทำกันในเดือน 6 และเดือน 12 โดยแต่ละบ้านจะเลือกวันที่ไม่ตรงกับพิธีทำ “ปาดตง” หรือวันไหว้ผีเรือน เจ้าของบ้านจะสวม “เสื้อฮี” คือ เสื้อคลุมยาวถึงเข่าที่ชาวลาโว้สวมใส่ในงานพิธีสำคัญ และเตรียมข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ เพื่อทำพิธี “เลาผีเฮือน” คือเชิญผีเรือนขึ้นบ้านใหม่แล้วนั่งข้าวก่อไฟบนเตาหิน 3 ก้อน แสดงถึงการเริ่มต้นดำรงชีวิตใหม่ เรียกว่า “พิธีจีไฟให้ข้าว”

ประเพณีงานศพ: แต่เดิมเมื่อมีใครตายในหมู่บ้านชาวโซ่ง จะมีการยิงปืนขึ้นฟ้า 3 นัด เป็นการบอกกล่าวแก่ชาวบ้าน ทุกคนจะหยุดทำงานจนกว่าจะนำศพไปเผา ถือว่าเป็นวันร้าย ไม่เหมาะแก่การทำอะไรที่เป็นมงคล แม้แต่การทำมาหาเลี้ยงชีพแต่จากการสัมผัสกับชาวลาโว้ที่อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม เชื่อว่าเป็นกุศโลบายที่ทำให้ทุกคนมาลงแรงช่วยกันจัดงาน ทำ “เสาหลวง” เพื่อส่งสิ่งทดแทนข้าวของเครื่องใช้ และสร้าง “เรือนแฮว” เรือนจำลองที่ให้ผู้ตายอยู่ หลังจากทำการอภิธรรมเผาศพ และนำเถ้ากระดูกฝังไว้ที่ “ป่าแฮว” หรือป่าช้า เมื่อครบ 7 วัน เขย (ผู้ทำพิธี) จะเชิญวิญญาณผู้ตายกลับเรือน เป็นผีเฮือนที่กะล่อห้อง เว้นแต่ผู้ที่ไม่ดี ไม่ปกติหรือตายโหงก็จะไม่ทำพิธีเชิญขึ้นเรือน

ประเพณีเล่น: เป็นประเพณีเกี่ยวข้องกับการเซ่นไหว้ผีต่างๆ ที่เห็นเป็นสำคัญได้แก่ พิธีเล่นเรือน เล่นเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วย หรือเล่นเพื่อรับวิชาอาคมผู้ทำพิธีเรียกว่า “หมอเล่น” หรือ “หมอมด” เป็นที่ยอมรับในกลุ่มชาวลาโว้ เนื่องจากหมอเล่นจะได้รับการถ่ายทอดวิชาจากบรรพบุรุษของตน

“พิธีเล่นเรือน” หรือ “เล่นเฮือน” เป็นพิธีใหญ่นิยมทำกันปีละครั้งเพื่อเซ่นไหว้ผีเรือน หรือผีบรรพบุรุษ ละเว้นก็แต่ในช่วงเดือน 9 และเดือน 10 ที่จะไม่มีการเล่นเรือน เพราะชาวโซ่งมีความเชื่อว่าผีเรือนกลับไปเฝ้าถนหรือผีฟ้าจะไม่เกิดผลใดๆ เล่นเรือนเป็นพิธีที่ชาวลาโว้แสดงออกถึงความกตัญญู ระลึกถึงพระคุณบรรพบุรุษที่ล่วงลับ ตลอดจนปรารภนาให้ผีเฮือนนั้นปกป้องคุ้มครองลูกหลาน มีการจัดชุดหมากพลู และ “แตงปานผิวน” คือการจัดภาชนะใส่อาหารต่างๆ ไว้เพื่อเซ่นไหว้

ภาพที่ 3: เรือนแถวในพิธีศพของชาวลาวโซ่ง
หมู่บ้านเกาะแรด อ.บางเลน จ.นครปฐม
เชื้อเพื่อภาพ: รศ. ดร. วีระ อินพันทั้ง

ภาพที่ 4: ฝ่ายหญิงกำลังประดับประดาผ้าสีต่างๆ เพื่อ
ใช้ประกอบพิธีศพของชาวลาวโซ่ง
ที่มา: ภาพถ่ายจากการสำรวจ, หมู่บ้านเกาะแรด อ.บางเลน
จ.นครปฐม

เครื่องมือเครื่องใช้

ก่อนที่จะลงไปถึงรายละเอียดเนื้อหาของเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ของชาวลาวโซ่ง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น คงต้องทำความเข้าใจในเรื่องเครื่องมือเครื่องใช้ในเบื้องต้นก่อน

คำว่า “เครื่องมือเครื่องใช้” อาจให้ความรู้สึกใกล้ชิดสนิทสนมกับวิถีชีวิตและกิจวัตรประจำวัน เป็นสิ่งธรรมดาและคุ้นเคยในมุมมองที่แตกต่างกันไปตามแต่ละบุคคล นอกเหนือจากการรองรับรูปแบบการใช้สอยในลักษณะต่างๆ กันแล้วเครื่องมือเครื่องใช้ยังเป็นเสมือนภาพสะท้อนการดำเนินชีวิตและกิจกรรมต่างๆ บอกเล่าได้ถึงลักษณะทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไปตามแต่ละถิ่นฐานที่ตั้งของชุมชน และความเชื่อ ความจำเป็นต่างๆ ที่ส่งผลให้เกิดการสร้างสรรค์ข้าวของเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นได้หล่อหลอมให้เกิดภูมิปัญญาและการคิดประดิษฐ์เป็นงานศิลปหัตถกรรมต่างๆ เครื่องมือเครื่องใช้จึงมิได้เป็นเพียงสิ่งซึ่งรองรับลักษณะทางกายภาพที่จับต้องได้เพียงเท่านั้น หากศึกษาไปในรายละเอียดการก่อเกิดลักษณะรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ก็ยังสามารถเรียนรู้และทำความเข้าใจได้ถึงเรื่องราวเนื้อหาเชิงนามธรรมทางความคิดที่แฝงอยู่ในสิ่งต่างๆ เหล่านั้น

ในเนื้อหาของการศึกษาและนัยของ “เครื่องมือเครื่องใช้” ในบทความนี้จึงเน้นไปที่เครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความเกี่ยวข้องกับมิติทางความเชื่อที่แฝงอยู่ในประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ของชาวลาวโซ่งที่มีบทบาทหน้าที่มากกว่าการรองรับความจำเป็นของการใช้สอยเพียงเพื่อเลี้ยงชีพ แต่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ช่วยดำรงรักษาไว้ซึ่งขนบแบบแผนของการปฏิบัติตัวอยู่ร่วมกันของกลุ่มชนชาวลาวโซ่ง กลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในบริบทใหญ่อย่างผืนแผ่นดินไทย คำว่า “เครื่องมือเครื่องใช้” เมื่อมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับระบบความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมตามประเพณีต่างๆ แล้วนั้นจึงมีความหมายไปในทาง “ศิลปหัตถกรรม” มากกว่า

ความหมายและความเข้าใจในคำว่า “เครื่องมือเครื่องใช้” กับ “ศิลปหัตถกรรม” นั้นอาจมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง เครื่องมือเครื่องใช้ คือสิ่งที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อรองรับความจำเป็นในการใช้สอยตามวัตถุประสงค์ต่างๆ กันไป คล้ายคลึงกับคำว่า “หัตถกรรม (Crafts)” คือ การทำด้วยมือหรืองานฝีมือต่างๆ ซึ่งเกิดจากผู้สร้างสรรค์หรือช่างผู้ชำนาญ อาจเกิดจากฝีมือช่างเพียงคนเดียวหรือมากกว่าหนึ่งคนก็ได้โดยลักษณะของหัตถกรรมนั้นสามารถจำแนกได้หลากหลายประเภท เช่น การจักสาน การแกะสลัก การปั้น เป็นต้น จะสังเกตได้ว่า หากทำความเข้าใจตามการอธิบายข้างต้นแล้ว อาจนิยามคำว่า “เครื่องมือเครื่องใช้” ที่สร้างสรรค์ขึ้นด้วยมือเพื่อรองรับวัตถุประสงค์ใดก็ตามว่า “งานหัตถกรรม” ส่วนคำว่า “ศิลปหัตถกรรม” นั้น อาจแยกได้เป็นสองส่วน คือ “ศิลปะ + หัตถกรรม” คงกินความที่เฉพาะเจาะจงลงลึกไปถึงงานหัตถกรรมที่มีความงามตามแบบศิลปะ ก่อให้เกิดความพึงพอใจต่อผู้ใช้ และผู้พบเห็น ไม่ว่าความงามนั้นจะเกิดจากความวิจิตรบรรจงหรืองามจากความเรียบง่ายตามแบบพื้นบ้านก็ตาม นอกจากนี้เครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความเป็นศิลปหัตถกรรมนั้นยังมีส่วนสัมพันธ์อย่างมากในการพัฒนาวัฒนธรรมประเพณี ตามกาลเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป กรอบการศึกษาจึงเน้นไปที่เครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความเป็น “ศิลปหัตถกรรม” ที่เกี่ยวเนื่องกับประเพณีและพิธีกรรมของชาวลาวโซ่งเป็นสำคัญ

ภูมิปัญญาในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ของชาวลาวโซ่ง

เนื่องจากเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ของชาวลาวโซ่งนั้นเกิดจากความต้องการที่สรรค์สร้างมาเพื่อรองรับกิจกรรม และการใช้สอยตลอดจนเพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์วัตถุทางใจที่รองรับความเชื่อต่างๆ รูปแบบและวิธีการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมเครื่องมือเครื่องใช้จึงซึมซับสอดประสานอยู่ร่วมกับวิถีการดำเนินชีวิตของชาวโซ่งอย่างกลมกลืน โดยอาจแบ่งได้ 2 ลักษณะใหญ่ตามเนื้อหาทางวัสดุ คือ ประเภทงานผ้าและประเภทงานไม้ ซึ่งมีความสอดคล้องกับหน้าที่ฝ่ายหญิงและฝ่ายชายของชาวลาวโซ่งอีกด้วย

ภาพที่ 5: การทอผ้าของหญิงชาวลาว
โซ่ง เพื่อใช้สอยตามวัตถุประสงค์ต่างๆ
เอื้อเพื่อภาพ: อ. พัฒนปกรณ์ สิลลาฤทธิ์

ภาพที่ 6: ฝ่ายชายกำลังจัดเตรียมเครื่องใช้ประกอบพิธีศพของชาว
ลาวโซ่ง
ที่มา: จากการสำรวจภาคสนาม หมู่บ้านเกาะแรด อ.บางเลน จ.นครปฐม

ประเภทงานผ้า

งานที่เกี่ยวข้องกับผ้านั้น ฝ่ายหญิงชาวลาวโซ่งมีการเรียนรู้ถ่ายทอดกันมาตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบันก็ยังคงสามารถพบเห็นหญิงชาวลาวโซ่งสวมใส่และใช้ผ้าตามแบบลาวโซ่งอยู่คล้ายแต่เดิม ชาวลาวโซ่งนั้นมีการเพาะปลูกหม่อนเพื่อเลี้ยงไหม และทำการย้อมครามสีดำเข้ม ปัจจุบันเปลี่ยนมาใช้ด้ายที่ผลิตจากโรงงานเสียเป็นส่วนใหญ่แต่ก็ยังคงมีการเลี้ยงไหมให้เห็นอยู่บ้าง ส่วนการทอผ้าเป็นผืนนั้นผู้หญิงลาวโซ่งนิยมทำกันเอง หญิงชาวลาวโซ่งฝึกทอผ้ากันภายในครัวเรือน เราจึงมักจะพบเห็นที่ทอผ้าตั้งอยู่บริเวณใต้ถุนบ้านแทบทุกหลัง เมื่อยามว่างก็จะนั่งทอผ้าเก็บไว้เป็นผืนยาวเพื่อเตรียมไว้ใช้ในเวลาต่างๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีศพ และพิธีเสนต่างๆ

ที่เก็บผ้าของลาวโซ่งเรียกว่า “ซมุก” หรือ “สมุก” มีไว้ใส่ผ้าที่ทอเสร็จแล้ว หรือไว้เก็บเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายต่างๆ มีหน้าตาคล้ายกล่องสี่เหลี่ยมมีฝาปิด สานด้วยไม้ไผ่ลายสองวางไว้บนชื้อบ้าน ปัจจุบันซมุกที่พบเห็นก็ไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอีกต่อไป คงมีไว้เพื่อเก็บข้าวของเครื่องใช้เล็กน้อยต่างๆ เนื่องจากมีตู้เสื้อผ้ามาทดแทนเสียแทบทุกครัวเรือน

นอกจากงานผ้าทอต่างๆ แล้ว หญิงลาวโซ่งยังนิยมเย็บปักถักร้อยจากด้ายที่มีสีล้วน หรือนำผ้าเศษชิ้นเล็กมาเย็บติดต่อกันเป็นลวดลายดอกต่างๆ มากมาย เช่น ลายดอกจัน ดอกแปด และอาจเย็บเป็นแถบเพื่อเป็นชายขอบของเสื้อผ้า เครื่องใช้ต่างๆ รวมไปถึงการทำข้าวของประดับเพื่อใช้ในพิธีต่างๆ ทั้งงานบุญและงานร้าย เช่น การประดับเสาหลวง ที่ทำเพื่ออุทิศให้ผู้ตายในพิธีศพ ซึ่งหน้าที่ประดับประดางานผ้าต่างๆ เหล่านี้ จะตกเป็นของฝ่ายหญิงลาวโซ่งที่มารวมตัวช่วยกัน สีที่ลาวโซ่งนิยมใช้ในการเย็บปัก คือ สีแดงเลือดหมู สีแดง สีส้ม สีเขียว สีขาว เพื่อตัดกับสีดำเข้มของผ้าย้อมครามนั่นเอง

ประเภทงานไม้

ชาวลาวโซ่งนั้นผูกสัมพันธ์ใกล้ชิดกับธรรมชาติมานาน แม้แต่ปัจจุบันนี้เราก็คงเห็นภาพกลุ่มเรือนของชาวโซ่ง หรือไทดำในเวียดนาม เรียงตัวอยู่ตามเชิงเขาทำเกษตรกรรมรับกับลำน้ำที่เย็นเขียวขจี ความสัมพันธ์กับบริบทที่ตั้งลักษณะนี้เองทำให้ชาวลาวโซ่งเรียนรู้ที่จะใช้ธรรมชาติรอบตัวรวมถึงสิ่งที่พบเห็นได้มากมายอย่าง “ไม้” มาเป็นวัสดุสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ

อาจแบ่งเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากไม้ของชาวลาวโซ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คล้ายการจำแนกเครื่องใช้ทั่วไปที่ทำจากไม้ คือ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากไม้ไผ่ มีองค์ประกอบทั้งหมดหรือวัสดุส่วนใหญ่ทำมาจากไม้ไผ่ ทั้งส่วนของการขึ้นโครงและการถักสานเป็นพื้นผิวต่างๆ งานจักสานของโซ่งนั้นเล็กชิ้น มีระเบียบกฎเกณฑ์และหน้าที่เฉพาะ ซึ่งรองศาสตราจารย์ฤทัย ใจจงรักกล่าวว่า “งานจักสานของโซ่ง เป็นงานศิลปะที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่มีความแตกต่างในหลักเกณฑ์ของศิลปะพื้นบ้านทั่วไป (ชนิดของวัสดุอย่างอื่น) อย่างเห็นได้ชัด งานจักสานของโซ่งนี้มีกฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผนในการทำอย่างเคร่งครัด ไม้ชิ้นไหนจะทำอย่างไรก็ได้ จะสานอย่างไรหรือจะจบลงแค่ไหน โดยไม่มีหลักเกณฑ์ก็ทำได้ ...”⁵

อีกประเภทหนึ่ง คือ เครื่องใช้ที่ทำจากไม้ที่ได้จากส่วนต่างๆ ของต้นไม้ใหญ่เกิดจากความจำเป็นของการใช้สอยที่ไม้ไผ่นั้นไม่สามารถรองรับได้ เช่น ขนาด ความแข็งแรง และการรับน้ำหนักต่างๆ ส่วนมากเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ต้องการความทนทานรับน้ำหนักและแรงได้มากจากการใช้งาน เช่น ครกกระเดื่อง หรือ ครกมอง ที่ใช้ตำข้าวเปลือกข้าวสาร ชนหมะ ชนหมาก หรือเชี่ยนหมาก เป็นกะบะกล่องไม้มี 4 ขา ใช้บรรจุหมาก พลู บุหรี่ ไว้รับแขก เป็นต้น

เหตุที่ต้องบอกเล่าถึงลักษณะของงานทั้ง 2 ประเภทนั้น เพื่อบรรยายให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างเนื้อหาของงานทั้งสองที่ผสมผสานกันเป็นหนึ่ง ในวิถีของชาวลาวโซ่งที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ทั้งชายและหญิง หรือเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นงานไม้และงานผ้า ทั้งสองส่วนทำหน้าที่ร่วมกันในทุกๆ เรื่องราวของชาวลาวโซ่ง หากจะยกตัวอย่างสักเล็กน้อยเพื่อให้เข้าใจมากขึ้น อย่างในการได้มาซึ่งผ้าทอต่างๆ เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมหรือทำเป็นเสื้อผ้าไว้สวมใส่ในงานบุญ หรืองานแต่งก็ตามที่ ยังต้องใช้แรงชายชาวโซ่งในการหาไม้ขึ้นรูปเป็นกี่ทอผ้า หรือที่กรอด้วยต่างๆ หรือในทางกลับกันชายชาวลาวโซ่งก็ใช้เสื้อผ้า ที่นอน หมอน มุ้ง ที่หญิงชาวโซ่งทำขึ้นด้วยความประณีต เพราะกลุ่มชาวลาวโซ่งนั้นนิยมที่จะสวมใส่เครื่องแต่งกายและทำเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ เอง อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ ในพิธีศพของชาวลาวโซ่งที่ทั้งฝ่ายหญิงชายนั้นต่างมีหน้าที่ของตนในการรวมใจกันสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ที่จำเป็นในพิธี หญิงชายชาวโซ่งทั้งหมู่บ้านจะหยุดการงานเพื่อมารวมตัวกันที่บ้านของผู้ที่มีพิธีศพ ชายชาวโซ่งจะแต่งเตรียมไม้ไผ่ให้ได้ขนาด หาไม้ตัดขึ้นรูปเป็นเสาหลวง ส่วนฝ่ายหญิงก็จะจับรวบรวมตัวกันเตรียมด้ายสีและผืนผ้าเล็กใหญ่ไว้ประดับ ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ และหน้าที่ของแต่ละฝ่ายที่ทำหน้าที่สุดนั้นต้องร้อยเรียงกันเป็นเอกภาพ

จากที่ได้จำแนกเนื้อหาเรื่องราวต่างๆ และบรรยายถึงรูปแบบมุมมอง วิธีชีวิตตลอดจนหลักการปฏิบัติตนโดยสังเขปของชาวลาวโซ่งผ่านลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้ทั้ง 2 ประเภท ทำให้เราเข้าใจถึงวัฒนธรรมกับภูมิปัญญาที่แฝงอยู่ในกลุ่มชาวลาวโซ่งได้เป็นอย่างดี นอกเหนือจากส่วนนี้จะได้อธิบายถึงรายละเอียดของเครื่องมือเครื่องใช้ในประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ

เครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมของชาวลาวโซ่ง

ภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ของชาวลาวโซ่งนั้น ก่อให้เกิดความสัมพันธ์โดยตรงกับระบบนิเวศวัฒนธรรมของท้องถิ่นขึ้น ดังนั้น เครื่องมือเครื่องใช้ของชาวลาวโซ่งจึงมีที่แตกต่างกันไปบ้างตามแต่บริบทและสังคมแวดล้อมจะเป็นตัวกำหนด โดยทั่วไปเครื่องมือเครื่องใช้ของชาวลาวโซ่งนั้นจะมีวัตถุประสงค์เพื่อรองรับการใช้งานตามกิจกรรมทำมาหาเลี้ยงชีพและดำเนินชีวิตเสียเป็นส่วนใหญ่ เช่น เครื่องมือที่ใช้ประกอบการเกษตรกรรม ทำนา จับสัตว์ หรืออำนวยความสะดวกในการอยู่อาศัย เช่น “ชะหมุก” ใช้ใส่ผ้าทอของชาวลาวโซ่ง “ติบม่อน” ใช้เป็นที่เลี้ยงตัวไหม “กระจาด” เป็นภาชนะใส่ของใช้ทั่วไป “กะเหล็บ” ภาชนะจักสานไว้ใส่ผักหรือพืชเพาะปลูก “โฮ้” ภาชนะทรงกระบอกเตี้ย สำหรับใส่เศษผ้า และเครื่องเย็บปักถักร้อยต่างๆ เป็นต้น

ส่วนที่มีความเกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวลาวโซ่งนั้น อาจมองเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องออกได้เป็นสองกลุ่มใหญ่

กลุ่มแรก คือ เครื่องมือเครื่องใช้ตามปกติที่ชาวลาวโซ่งนั้นใช้สอยอยู่โดยทั่วไปในชีวิตประจำวัน แล้วสามารถนำมาใช้ได้ในพิธีกรรมตามประเพณีต่างๆ เช่น กระจาดใส่ของ ชันหะหรือเขียนหมาก

กระจาด

ใช้เป็นภาชนะใส่ของ ลักษณะกลมแบนทำด้วยไม้ไผ่สานลายพิกุลหญิงชาวลาวโซ่งใช้ใส่ของใช้ทั่วไปหรือใส่ของหอบไปงานพิธีต่างๆ

กะเหล็บ

เป็นภาชนะจักสานที่มีเอกลักษณ์ของชาวลาวโซ่ง ทำด้วยตอกขนาดเล็ก นำมาสานกันด้วยความประณีต มีขนาดและรูปร่างต่างๆ กันตามแต่ผู้สร้างจะรังสรรค์ ทรงคล้ายโถงดินเผา แต่มีก้นเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดเล็กส่วนความกว้างมากกว่าความสูงจะมีลักษณะคล้ายผลจันทน์ เมื่อถึงคราวงานแต่งงานชาวลาวโซ่งจะสานกะเหล็บให้ฝ่ายหญิงใช้สะพายใส่หมากพลูในพิธีเพื่อเป็นการแสดงฝีมืออดฝ้ายหญิงและสื่อความหมายในทางว่าตนสามารถและ เหมาะสมที่จะเป็นหัวหน้าครอบครัว ส่วนในชีวิตประจำวันหญิงชาวลาวโซ่งก็สามารถใช้ใส่ผักและพืชผลจากการเพาะปลูกได้อีกด้วย

ขันหมะ

“ขันหมะ” “ขันหมาก” หรือ “เขี่ยนหมาก” โดยทั่วไปใช้ในชีวิตปกติประจำวันของชาวไท่ คือใช้สำหรับบรรจุ หมากพลู และบุหรี่ ไว้รับแขกที่บ้าน ตั้งไว้ที่ระเบียงยามที่แขกไปใครมาก็ สามารถเชิญชวนกันกินหมากและมวนบุหรี่สูบ ส่วนในงานประเพณีต่างๆ ยังคงสามารถนำเขี่ยนหมากมาใช้เพื่อจัดใส่ข้าวของต่างๆ เช่น การจัดขันหมากเพื่อมา “ส่ง” หรือสู่ขอหญิงสาวชาวไท่ ของฝ่ายชาย อีกทั้งยังอาจใช้จัดเตรียมข้าวของในพิธีเสนต่างๆ ก็พอได้ ขันหมะ หรือขันหมาก จึงเป็นของใช้ติดเรือนของชาวไท่ที่สำคัญประเภทหนึ่ง มีลักษณะเป็นกล่องหรือกะบะสี่เหลี่ยม มี 4 ขา ขนาดจัตุรัสกว้างประมาณ 27 เซนติเมตร สูงประมาณ 20 เซนติเมตร ภายในใช้ แผ่นไม้กั้นเป็นช่องๆ 3-4 ช่อง บางช่องมีฝา หรือลิ้นชักปิดเพื่อกันชื้นหรือรักษากลิ่นของยาสูบ

ภาพที่ 8: ขันหมะ
เอื้อเฟื้อภาพ: อ. อติศร ศรีเสาวนันท

ภาพที่ 7: กระจาดใส่ของใช้ต่างๆทั้งในชีวิตประจำวันและในงานพิธี
ที่มา: จากการสำรวจภาคสนาม หมู่บ้านเกาะแรด อ.บางเลน จ.นครปฐม

ภาพที่ 8: กระเจี๊ยบ
เอื้อเฟื้อภาพ: อ. พัฒนปกรณ์ สีสภาพฤทธิ์

กลุ่มที่สอง คือ เครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความเฉพาะทำขึ้นเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรม มีความเกี่ยวข้องกับประเพณีโดยตรง ทั้งใช้สอยเพื่อการประกอบพิธีกรรมหนึ่งใดโดยเฉพาะเท่านั้น หรืออาจเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะอื่นๆ เช่น การแต่งปานเช่นไหว้แต่สามารถนำไปใช้ได้ ในพิธีกรรมต่างๆ กัน

ปาน

“ปาน” หรือ “พาน” คือ ภาชนะสำหรับใส่เครื่องเช่นไหว้ผีเรือน และเทวดามีรูปร่าง ลักษณะเป็นถาดกลม มีขาเป็นขอบทึบทรงสูง ดูลักษณะภายนอกเป็นรูปทรงกระบอกสานด้วยไม้ไผ่ขัดกันเป็นตาหกเหลี่ยมคล้ายกับตาชะลอม ความกว้าง 70-80 เซนติเมตร สูง 35-50 เซนติเมตร มีขอบทั้งด้านบน และด้านล่างของปาน ลักษณะคล้ายโตกของชาวไทยภาคเหนือ หรือพาน เพราะมีขาสูงทำให้ก้นพานนั้นไม่ติดพื้นเป็นการชูส่วนที่จัดวางแต่งเครื่องเช่นต่างๆ ให้สูงขึ้น

“ปานเพื่อน” เป็นภาชนะไว้ใส่อาหารในพิธีเช่นไหว้ผีเรือน ลักษณะกลมยกพื้นสูง 20-25 เซนติเมตร ด้านข้างมีลวดลายจากการจักสาน เมื่อใดที่พูดว่าแต่งปานเพื่อน หมายถึง การแต่งสำหรับเพื่อเช่นไหว้ผี

“ปานขวัญ” ใช้ในพิธีเช่นไหว้ในพิธีเรียกขวัญ และแต่งงาน

ชาวลาวโซ่งนั้นมีการจัดพิธีไหว้ผีเรือน และเช่นไหว้ผีในพิธีต่างๆ อยู่เป็นประจำ ดังนั้นปานจึงเป็นเครื่องใช้ประจำบ้านที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม และความเชื่อเรื่องผีของชาวโซ่ง ที่จะไม่นำมาใช้นอกเหนือจากการเช่นไหว้โดยเด็ดขาด โดยเฉพาะปานเพื่อนที่เช่นไหว้ผีบรรพบุรุษ ในพิธีจะมีการยกปานเพื่อนของญาติพี่น้องร่วมผืนอย่างพร้อมเพรียงกันเพื่อเคารพเช่นไหว้ผีเรือนของกลุ่มเครือญาติตน

เลื้อย

“เลื้อย” เป็นเลื้อยยาวคลุมถึงเข่าของชาวลาวโซ่ง มีทั้งของชาย และหญิงใช้ใส่ในงาน พิธีการสำคัญ เช่น งานศพ งานแต่ง หรือเสนเรือน มีลักษณะต่างกันเล็กน้อยตามแต่ว่าเป็นของ ฝ่ายชายหรือหญิง “เลื้อยชาย” ตัวเลื้อยคลุมยาวถึงเข่า ผ่าหน้า บ้ายทับไปทางซ้าย มีกระดุมดุนที่ หน้าอก ส่วนเลื้อยของฝ่ายหญิงนั้นเรียก “เลื้อย (หญิง)” เป็นเลื้อยสวมศีรษะคอวี ตกแต่งด้วย ผ้าไหมสีต่างๆ ในพิธีศพมีการนำเลื้อยมาคลุมโลงศพโดยกลับด้านที่เป็นลายปักออกไว้ทาง ด้านนอก

ใต้

“ใต้” เป็นเครื่องจักสานขนาดเล็ก เป็นสัญลักษณ์แทนขวัญของเด็กชายและเด็กหญิงที่ เกิดใหม่ สานเลียนแบบขาของเครื่องใช้ต่างๆ ขนาดสูงประมาณ 2 นิ้ว มีพัด กระพ้อ ธนู หรือ หน้าไม้ และถุงผ้า ทั้ง 4 ชิ้น ผูกเชือกห้อยรวมกับปลายไม้ไผ่ยาวสัก 1 คืบ เป็นพวงเดียวปักไว้ ที่ข้างฝา หรือซอ้าน ตามความเชื่อของชาวโซ่งว่าเด็กเกิดใหม่ทุกคนนั้นจะมีสิ่งเร้นลับคอยดูแล

คนที่มีชีวิตคือคนที่มีความสมบูรณ์ ขวัญจึงเป็นสิ่งที่ต้องมีติดตัวตลอดไป จึงมีพิธีการเช่นสู่ขวัญ และทำไถ่เพื่อเป็นการบูชาขวัญให้เด็กชาวลาวโซ่งที่เกิดใหม่

เสาหลวง

เป็นเสาสูงประมาณ 2 เมตร ทำขึ้นด้วยท่อนไม้ขนาดเล็กไม่ใหญ่เกินไป ไม่ใช่เพื่อประโยชน์ใช้สอย หากแต่เพื่ออุทิศให้แก่ผู้ตายในพิธีศพ ตามที่ชาวโซ่งเชื่อว่าการปฏิบัติดีต่อผู้มีพระคุณ ผู้มีพระคุณนั้นจะทำคุณสนองตอบกลับมาให้

ดังที่เกริ่นบ้างในข้างต้น ว่าเมื่อใดที่มีคนในหมู่บ้านชาวโซ่งเสียชีวิต ชาวโซ่งทั้งชายหญิง จะละจากการงาน และมาลงแรงช่วยกันทำเสาหลวงนี้ ไม่มีการขายหรือทำเตรียมไว้แต่อย่างใด แม้จะไม่มีเวลาเตรียมไว้มากนัก ด้วยระยะเวลาจำกัดแต่แฝงไว้ซึ่งภูมิปัญญามากมายของชาวโซ่ง ฝ่ายชายจะเตรียมท่อนไม้และถากเปลือกออกตากแห้งเป็นเสานาขนาดประมาณสูง 2 เมตร ด้วยมีดพร้าที่ติดตัวมาเป็นของคู่กาย ตรงส่วนปลายหัวเสา หากผู้ตายเป็นชายก็จะเป็นตัวหงส์ แต่หากเป็นหญิงก็จะเป็นหัวปลี ดอกไม้ หรือดอกบัวตูม รอบเสาทำเป็นบ่วงกลมกว้างประมาณ 1 เมตร ส่วนฝ่ายหญิงจะเตรียมธงผ้า รวมถึงสิ่งของเสื้อผ้า จัดด้ายสีตามราวไว้ประดับประดาทำปีกหงส์ ชาวโซ่งถือว่าผู้ที่ตายจะได้ไปอยู่ที่เมืองแถง คนมีความดีนั้นตายแล้วจะไปอยู่กับเทวดาบนเมืองฟ้า เสาหลวงจึงถือเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกให้ผีเดินทางไปเมืองฟ้าเมืองสวรรค์อย่างสะดวกสบาย นอกจากนี้ ยังมีการทำเรือนแถวเพื่ออุทิศแก่ผู้ตายอีกด้วย

เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ยกมานี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ของชาวลาวโซ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะทางตรงหรือสัมพันธ์กันในมิติของการใช้สอยทางอ้อม ก็ยังผลสะท้อนถึงภูมิปัญญาและบอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิตของชาวลาวโซ่งได้เป็นอย่างดี เห็นได้ถึงความสัมพันธ์กลมกลืนกันระหว่างการดำเนินชีวิตตามกิจวัตรประจำวันกับประเพณี และพิธีกรรมตามความเชื่อ เคารพนับถือผี และให้ความสำคัญกับลำดับชั้นของสิ่งใดใช้ร่วมกันได้ และของสิ่งใดที่ไม่สามารถใช้ร่วมกันได้ ทั้งที่ใช้ในระหว่างการดำเนินชีวิตประจำวันกับที่ใช้ในการประกอบพิธี และระหว่าง “คน” กับ “ผี”

ตัวอย่างหนึ่งที่อาจสามารถช่วยในการอธิบายให้เข้าใจได้ คือ พิธีการยกปานเพื่อนของญาติพี่น้องร่วมเผ่าเดียวกันในการเซ่นเรือน “ปาน” หรือ “พาน” ยังทำหน้าที่สะท้อนให้เห็นได้ถึงความสัมพันธ์ในหลายระดับ โดยการที่ต้องเป็นกลุ่มญาติพี่น้องที่ร่วมเผ่าเดียวกันเท่านั้น จึงจะทำการยกปานเพื่อนได้ แสดงให้เห็นความแตกต่างกันเองของกลุ่มเครือญาติของชาวลาวโซ่งที่ต่างเผ่ากัน ความต่างในระดับของรูปลักษณะปานที่มีฐานรองรับของชั้นโห้ยักสูงลักษณะหน้อย ประกอบกับการยกปานขึ้นเหนือหัวโดยพร้อมเพรียงกันของกลุ่มเครือญาติ ทำให้เห็นถึงลำดับความสัมพันธ์ระหว่างคนเป็นและผีของชาวลาวโซ่งได้เป็นอย่างดี อีกทั้งการที่ “ปาน” นั้นไม่สามารถนำไปใช้เพื่อการอื่นในชีวิตประจำวันของพวกเขาได้ คงยิ่งเน้นย้ำถึงความเชื่อและความเคารพนับถือผีที่สะท้อนผ่านเครื่องมือเครื่องใช้ได้เป็นอย่างดี

ทั้งในปัจจุบันนี้ จากการลงไปทำการศึกษาในชุมชนชาวโชนังในแถบลุ่มน้ำภาคกลาง เช่น จังหวัดเพชรบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร ยังพบว่าชาวลาวโชนังนั้นยังคงรักษาขนบประเพณีต่างๆ ที่เป็นแก่นในเรื่องของการบูชาผีไว้ได้อย่างมั่นคง แม้จะมีการโยกย้ายถ่ายเททางวัฒนธรรมตามบริบทแวดล้อมของสังคมไทยที่เป็นชาวพุทธก็ยังมีผลให้เห็นถึงการดำรงไว้ซึ่งสาระหลักทางความคิดที่สะท้อนเป็นภูมิปัญญาในการสรรค์สร้างเครื่องมือเครื่องใช้ที่ปรับเปลี่ยนไปในนิเวศวัฒนธรรมที่ใหญ่กว่าอย่างสังคมไทย กลายเป็นรูปแบบนิเวศวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดจากการผสมผสานถักทอร่วมกับวัฒนธรรมไท-ไทยได้อย่างกลมกลืน

สรุป

“ไทดำ” แต่เดิมมีภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองแกลง แคว้นสิบสองจุไทย เมื่อเคลื่อนย้ายผ่านเมืองหลวงพระบางผ่านมาถึงยังที่ราบลุ่มน้ำภาคกลางของไทยเข้าสู่เมืองเพชรบุรีจากการกวาดต้อนด้วยการศึกสงคราม แลเห็นมีถิ่นฐานพื้นที่เนินเขาและลำน้ำอุดมคล้ายคลึงกับนิเวศเดิมที่คุ้นเคย จึงได้ลงหลักปักฐาน และเป็นที่รู้จักในนามว่า “ลาวโชนัง” กลุ่มชาติพันธุ์ ไท-ลาว กลุ่มหนึ่งที่ปรับตัวอยู่ร่วมกับนิเวศวัฒนธรรมใหม่ คลายคติความเชื่อแต่เดิมไปบ้างเพื่อผสมผสานรับเอาสังคมพุทธศาสนาของชาวไทย แต่ยังคงดำรงไว้ซึ่งความศรัทธาใน “แกน” ผีฟ้าเทวดาที่คอยปกป้องรักษาพวกพ้องลาวโชนังที่มีสังคมอันแน่นแฟ้นใกล้ชิดสนิทสนมในระบบเครือญาติ แม้ในปัจจุบันนี้จะมีบ้างที่เริ่มกระจัดกระจายแยกย้ายไปเพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพหรือสร้างครอบครัวใหม่ในแบบสังคมปัจจุบัน แต่เมื่อถึงกาลงานบุญเสนใหญ่ ก็ได้ทิ้งท้ายไปจากชุมชนชาวโชนังแต่เดิมที่จากมาระบบความคิดที่ใกล้ชิดสนิทสนมนี้เองได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวโชนังผ่านวิถีการดำรงชีวิตทั้งในตัวเรือนหรือ “เฮือน” ของชาวลาวโชนัง และการใช้ชีวิตตามกิจวัตรประจำวันแบบสังคมเกษตรกรรมที่ดำเนินไปอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ถ่ายทอด เรียนรู้ ซึมซับรูปแบบวิถีและคติของโชนังจาก “ผู้ท้าว” สู่ “ผู้น้อย”

เครื่องมือเครื่องใช้ของชาวโชนังผูกสัมพันธ์กับรูปแบบวิถีชีวิต และนิเวศวัฒนธรรมตามธรรมชาติที่สัมพันธ์กับ “ผี” เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะภูมิปัญญาสร้างสรรค์เครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับประเพณี และพิธีกรรมด้วยแล้ว ยิ่งเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็น “ภูมิ” และ “ปัญญา” อันชาญฉลาดในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมชาวโชนังกับธรรมชาติและความเชื่อได้อย่างมีคุณภาพ ผ่านประเพณี และพิธีกรรมเพื่อแสดงความเคารพและศรัทธาให้ “ผี” คอยจุ้นจี้ช่วยเหลือปกป้องรักษาและนำพาแต่สิ่งที่ดีให้กับชาวลาวโชนัง

ไม่ใช่เพียงภูมิปัญญาในการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ที่ถ่ายทอดผ่านกันมาเพียงเท่านั้น แลแฝงซึ่งคติและกุศโลบายในการเป็นอยู่ร่วมกันในหมู่ชาวโชนัง ทั้ง “ผู้ท้าว” กับ “ผู้น้อย” และ “ชาย” กับ “หญิง” ก่อให้เกิดเครื่องมือที่เป็นศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่างดงามทั้งทางรูปลักษณ์และทางจิตใจ

เชิงอรรถ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงการวิจัย “การศึกษาแบบองค์รวมของการปรับตัวในบริบทใหญ่ที่แตกต่างของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลางของประเทศไทย” พจนวิจัยศาสตราจารย์ วิจัยดีเด่น (ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ อรศิริ ปาณินท์) ประจำปี พ.ศ. 2552 จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา (สกว.) และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณมา ณ ที่นี้

² สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์. 2504. หน้า 580-581.

² มนตรี ศรีบุษรา. ไทดำรำพัน. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ. 2522. หน้า 1.

³ สุมิตร ปิติพัฒน์. “ศาสนาและความเชื่อของไทยดำ” เมืองโบราณ (ฉบับไทดำ) 17, 3 (กรกฎาคม-กันยายน) หน้า 42-49.

⁴ อรศิริ ปาณินท์ และคณะ. รายงานสรุปโครงการภูมิปัญญาพัฒนาการ และความสัมพันธ์ระหว่างกันของเรือนพื้นถิ่นไทย-ไทคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2548. หน้า 5.

⁵ ฤทัย ใจจงรัก. “เครื่องใช้ไม้สอยของพวกไทดำ”, เมืองโบราณ. ปีที่ 2 ฉบับที่ 3 เมษายน-มิถุนายน 2519 หน้า 78-84.

บรรณานุกรม

- กลุ่มนักศึกษาโครงการเรียนรู้ร่วมกันสรรค์สร้าง
ชุมชน พื้นที่ตำบลหนองปรัง พ.ศ.2547.
สารานุกรมไทดำล้าค่า. จังหวัดเพชรบุรี:
เพชรภูมิการพิมพ์. 2547
- ดวงเงิน พูนผล และคณะ. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน
และการผลิตเนื่องมาจากระบบนิเวศน์.
กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร. ม.ป.ท. 2548.
- ธิดา ชมพูนิช. การศึกษาศิลปหัตถกรรมไทยไซ่ง
ในจังหวัดนครปฐม. สำนักศิลปวัฒนธรรม
สถาบันราชภัฏนครปฐม จัดพิมพ์เผยแพร่ใน
การจัดสัมมนาทางวิชาการเฉลิมพระเกียรติ
ในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ภูมิพลอดุลยเดชมหาราชทรงครองสิริราช
สมบัติ ครบ 50 ปี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
พิทักษ์อักษร. 2539.
- มนตรี ศรีบุษรา. ไทดำรำพัน. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.
2522.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ:
ปาณยา. 2527.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน.
กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.
ม.ป.ท. 2550.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. การ
ศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. 2538.
- แสงอรุณ รัตกสิกร และคณะ. ลักษณะไทย:
วัฒนธรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์
พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. 2551.
- อรศิริ ปาณินท์ และคณะ. รายงานสรุปผลการวิจัย
โครงการส่งเสริมกลุ่มวิจัย (เมธีวิจัยอาวุโส
สกว. 2545-2548). โครงการภูมิปัญญา
พัฒนาการ และความสัมพันธ์ระหว่างกัน
ของเรือนพื้นถิ่นไทย-ไท คุณลักษณะของ
สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น.
กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2548.

Lao Song Folk Wisdom and Creativity in Traditional Handicraft for Ceremony and Ritual

Janeyout Loejai

Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

This paper is a part of the research "Holistic Study for the Adaptability in the Different Context of Tai-Lao in the Central Region Basin of Thailand." A part of this research concerns the lives and transformation of social and cultural characteristics of Lao Song, a Tai-Lao ethnic group who had migrated to Thailand since 1990.

The study focuses on Lao Song's communities in the Central region of Thailand Phetchaburi Nakhonpathom and Samutsakhon. Within the new social and cultural, as well as topographical conditions, this paper attempts to address the transformation of Lao Song's lives in Thailand through their arts and crafts which had been used for social, cultural as well as religious purposes. Various tools, as well as arts and crafts are seen as a representation of both their traditional beliefs as well as the transformation of their cultures.

While Lao Song's communities remain tight-knitted social and cultural entities, certain cultural, social and religious characteristics have been influenced by Thai culture. Yet, their arts and crafts still retain original characteristics and purposes. Thus, their various tools, as well as arts and crafts are seen as a representation of both their traditional beliefs as well as the transformation of their cultures.

